

ӘОЖ 821.512.122; МҒТАР 17.07.21

<https://doi.org/10.47526/2025-1/2664-0686.146>Е.Т. ОСПАНОВ¹, Ш.Д. ҚҰТТЫБАЕВ², Ж.М. АБДРАХМАНОВА³¹филология ғылымдарының кандидаты,Абай ат. Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің аға оқытушысы
(Қазақстан, Алматы қ.), e-mail: yedilbay.ospan@gmail.com²PhD, Абай ат. Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің аға оқытушысы
(Қазақстан, Алматы қ.), e-mail: Kutybaevshokan@gmail.com³филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессорХ. Досмұхамедов ат. Атырау университеті
(Қазақстан, Атырау қ.), e-mail: Azhm63@mail.ru

Ш. АЙТМАТОВТЫҢ «ҚҰС ЖОЛЫ» ПОВЕСІНДЕГІ АНА ОБРАЗЫ

Аңдатпа. Бұл мақалада қырғыз жазушысы Шыңғыс Төрекұлұлы Айтматовтың «Құс жолы» повесіндегі аналар образы туралы сөз қозғалады. Жалпы көркемдік шешімі оқырманына ой салатын Айтматов қаламынан туған дүниелер шынайы өмірден алшақ болмауымен құнды. Ал жазушының мақалада қарастырылатын «Құс жолы» повесі сонау өткен ғасырдың алғашқы жартысында орын алған Ұлы Отан соғысы жылдарындағы қарапайым ауыл аналарының қайсарлығы мен өр рухына арналған туынды. Шығарма кейіпкері (Толғанай) өз жақындарынан түгелдей айырылса да, болашақтан үміт үзбейді. Ол сонау кешегі соғыс жылдарындағы қиыншылыққа мойымай, тарихта аты қалған Домалақ ана дәрежесіне жете білген. Өзінің балаларына бере алмаған жылуын туған ауылына арнаған ол ішкі жан-дүниесі қайғы-мұңға толы болса да, өмірдің қатал сынына қарсы тұра білген Толғанай ел анасына айнала білді. Шығармада Толғанай мен Жер-ана образы адамзат баласы үшін ана деген қасиетті ұғым қаншалықты маңызды екені көрсете алған. Сондай-ақ Шыңғыс Айтматов екі бөлек суреттелген екі ана, яғни кейіпкердің өзімен-өзі тілдесуі арқылы өрбитін бастан-аяқ диалогқа құрылған туындысымен оқырманына Ана бейнесінің биік екенін көрсеткен.

Мақалада философиялық астары терең туындыда көтерілген заман бейнесі мен аналар образына әдеби-теориялық талдаулар жасалынды.

Кілт сөздер: Ана, Жер-ана, тағдыр, үміт, образ, сюжет, психология.

*Бізге дұрыс сілтеме жасаңыз:

Оспанов Е.Т., Құттыбаев Ш.Д., Абдрахманова Ж.М. Ш. Айтматовтың «Құс жолы» повесіндегі ана образы // *Ясауи университетінің хабаршысы*. – 2025. – №1 (135). – Б. 73–82. <https://doi.org/10.47526/2025-1/2664-0686.146>

*Cite us correctly:

Ospanov E.T., Qutybaev Sh.D., Abdrahmanova J.M. Sh. Aitmatovtyn «Qus joly» povesindegi ana obrazy [The Image of a Mother in the Milky Way Agenda by Sh. Aytmatov] // *Iasau universitetinin habarshysy*. – 2025. – №1 (135). – B. 73–82. <https://doi.org/10.47526/2025-1/2664-0686.146>

Мақаланың редакцияға түскен күні 04.10.2024 / қабылданған күні 30.03.2025

Ye.T. Ospanov¹, Sh.D. Kuttybaev², Zh. Abdrakhmanova³

¹*Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer of Abai Kazakh National Pedagogical University (Kazakhstan, Almaty), e-mail: yedilbay.ospan@gmail.com*

²*PhD, Senior Lecturer of Abai Kazakh National Pedagogical University (Kazakhstan, Almaty), e-mail: Kuttybaevshokan@gmail.com*

³*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Atyrau University named after Kh. Dosmukhamedov (Kazakhstan, Atyrau), e-mail: Azhm63@mail.ru*

The Image of a Mother in the Milky Way Agenda by Sh. Aytmatov

Abstract. This article will focus on the image of mothers in the story “Milky Way” by the genius writer Chingiz Torekulovich Aitmatov. In general, the artistic solution is valuable because everything that comes from the pen of Aitmatov transcends real life. And the writer's story “Milky Way”, which will be considered in our article, is a work dedicated to the courage and spirit of ordinary rural mothers during the Great Patriotic War, which took place in the first half of the last century. The hero (Tolganai) of the work does not lose hope for the future, even if he loses all his loved ones. She was able to reach the rank of a Domalak mother, whose name has remained in history, without succumbing to the hardships of yesterday's war years. Having devoted the warmth that she could not give to her children to her native village, she was able to become a Tolganai, a country mother who was able to resist the harsh criticism of life, even if her inner world was full of sadness. Tolganai and the image of Mother Earth showed how important the sacred concept of mother is for the human race. In addition, Chingiz Aitmatov showed the reader the height of the image of Ana with the work of two separately depicted mothers, the symbiote of the core of the cape was synthesized into a dialogue.

In our article today, literary and theoretical analysis of the image of the Times and the image of mothers is carried out in a work with a deep philosophical background.

Keywords: Mother, Mother Earth, fate, hope, image, plot, psychology.

Е.Т. Оспанов¹, Ш.Д. Куттыбаев², Ж.М.Абдрахманова³

¹*кандидат филологических наук, старший преподаватель Казахского национального педагогического университета им. Абая (Казахстан, г. Алматы), e-mail: yedilbay.ospan@gmail.com*

²*PhD, старший преподаватель Казахского национального педагогического университета им. Абая (Казахстан, г. Алматы), e-mail: Kuttybaevshokan@gmail.com*

³*кандидат филологических наук, доцент, Атырауский университет им. Х. Досмухамедова (Казахстан, г. Атырау), e-mail: Azhm63@mail.ru*

Образ матери в повести «Млечный путь» Ш. Айтматова

Аннотация. В этой статье речь пойдет об образе матери из повести «Млечный путь» гениального писателя Чингиза Торекуловича Айтматова. Общее художественное решение ценно тем, что произведения, рожденные из-под пера Айтматова, которые заставляют задуматься читателя, не далеки от реальной жизни. Рассматриваемая в статье повесть писателя «Млечный путь», является произведением, посвященным непоколебимой самоотверженности и духу простых сельских матерей в годы Великой Отечественной войны, имевшей место в первой половине прошлого века. Героиня произведения (Толганай) не теряет надежды на будущее, несмотря на потерю всех своих близких. Не смирившись с невзгодами прошедших военных лет, она достигла высокого звания, оставшись в истории под именем «Домалак ана». Тепло которое она не смогла передать своим детям, она посвятила родному селу. Несмотря на то, что ее душа была наполнена горем, Толганай, сумела противостоять суровым испытаниям

жизни и смогла стать матерью народа. Образ Толганай и матери-Земли показал, насколько важно для человечества священное понятие - мать. Кроме того, Чингиз Айтматов через свое произведение, построенном от начала до конца на диалоге двух разных матерей, развивающимся посредством разговора героини самой с собой, показал читателю высоту образа матери.

В статье сделан литературно-теоретический анализ образа времени и образа матери, поднятых в произведении с глубоким философским смыслом.

Ключевые слова: Мать, Мать-Земля, судьба, надежда, образ, сюжет, психология.

Кіріспе

Көркем әдебиеттегі әйел бейнесінің суреттелуі ғасырлар өтсе де өзіндік биігі мен өзектілігін жоғалтқан емес. Әсіресе, қоғамда орын алған тарихи жағдайларды суреттейтін көркем шығармаларға назар аударсақ, мұндағы нәзік жандылар бейнесі арқылы қоғамның өзгерісін, көзқарасын, яғни, динамикасын аңғаруға болады. Көркем туындыда сомдалған әйел бейнесі тек сұлулықтың, махаббаттың, сүйспеншіліктің символы ғана емес, олар еріне адал жар және бір өзі отбасын да тәрбиелей алатыны көне дастандарда да көрініс тапқан. Айталық, Гомердің «Одиссеясында» Пенелопа тек сұлу ханшайым ғана емес, сүйгеніне адал, оның жолын мәңгіге күтуге жаратылған жан ретінде суреттеледі.

Десе де заман жаңа эраға қадам басқан сайын нәзік жандылардың образы ежелден жалғасқан стереотиптік көріністерден өзгере бастады. Өйткені ендігі жерде нәзік жандылар қоғамдық өзгерістерге үн қосып, ықпал ете алатынын да көрсетті. Мәселен Остиннің романындағы Элизабет Беннет өзіндік жеке көшбасшылық идеяларымен ерекшеленеді. Сондай-ақ ХХ ғасырда да Вирджиния Вулфтың модернистік шығармалары әйелдердің ішкі өмірі мен перспективаларын зерттеді. Тони Моррисонның «Сүйікті» туындысындағы афроамерикалық әйелдердің күресі, Чимаманда Нгози Адичидің шығармаларында да нәзік жандылардың қоғамдық ықпалы жалғасын тауып жатты.

Орта Азия елдерінің әдебиетіне әсер еткен әлемдік әдебиеттің ең негізі бөлшегінің бірі – орыс әдебиеті. Орыс әдебиетінде де әйел бейнесі сан алуан тақырыптардың өзегіне айналды. Мұнда да нәзік жандылар образы Еуропа әдебиетіндегідей дәуір жаңарған сайын өзгеріске түсіп отырды. Мысалы, ХІХ–ХХ ғасырлардағы орыс әдебиетіндегі әйел бейнесі көбіне отбасының ұйтқысы сүйгенінің адал серігі сияқты дәстүрлі рөлдерде бейнеленген. Яғни, осындай мзамұндағы туындылар дәстүрлі ресейлік құндылықтарды бейнелейтін және олардың жанқиярлық әрекеті өз отбасы мен қоғамды біріктіру мақсатындағы іс-әрекеті жиі насихатталды [1]. Десе де, орыс әдебиетіндегі әйелдер бейнесі уақыт кезеңдеріне және әдеби жанрларға байланысты өзгеріп отыратындығын ескерген жөн. Осылайша орыс әдебиетіндегі әйелдердің бейнелері орыс қоғамының күрделілігін және тарихи кезеңдер бойынша дамып келе жатқан қоғамдық өзгерістердің ерекшелігін айқындай түседі.

Әлемдік әдебиетте, оның ішінде орыс әдебиетінде орын алған бұл үдеріс Орта Азия әдебиетінің де көркемдік қуатын арттырды. Бұл қазақ халқына көрші, туыстас халық қырғыз әдебиетінде тіпті өзгеше бағытта бой көрсетті. Өйткені түркі халықтары әйел адамды тек нәзік жан ретінде ғана емес, ұлтты ұйыстыратын ана ретінде ерекше құрметтеді. Қазақ-қырғыз ауыз әдебиетінің өзінде әйел (аналар) бейнесі ұлттың қамқоршысы, Отанның ұйытқысы болып суреттеледі. Себебі біздің тарихымыздағы аналар тек өз перзентін бағып-қағып қана қоймаған, ол тіпті елге төнген дұшпанның өзін тоқтата білгені ақиқат. Мәселен, «Домалақ ана» деген атпен барша қазаққа танылған Нұрила ана ұрпақтарын сақтап қалу жолындағы тапқырлығының өзі оның ана ретіндегі ерекше бейнесін асқақтатып тұр. Домалақ ананың «Байеке, малдың құты құла айғыр қолда қалды, амандық болса, алты күннен кейін жылқы жауға қайыру бермей қайта келеді. Жауды қума, азаматтар аман болсын, осы

тілегімді беріңіз» [2], – деп Бәйдібек биді сабырға шақырып, жау барымталап кеткен жылқыларды ақылмен қайтаруының өзі үлкен өнеге. Бір қарағанға нәзік жан иесі болып көрінген әйел-ана ұрпағының болашағы үшін пана боларлық алып қорған, асу бермес биік шың бола алатыны осы аңыз сюжетінде анық көрініс тапқан. Сондықтан да өзі өмірден өткенше бар ықыласы мен мейірімін перзентіне арнаған аналарымызға арнап қалам тербеп, жыр жазбаған адам бұл әлемде кемде-кем. Бұл үрдіс ХХ ғасырдағы қазақ әдебиетінде қалыптасқан ана образын одан әрі шыңдау бағытында дами бастаса, батыс әдебиетінде әйелдердің дәстүрлі гендерлік нормаларға қарсылық көрсетуі мен феминистік көзқарастың дамуы ретінде қалыптасты [3]. Бірақ төл әдебиетімізде анаға деген құрмет ежелден жалғасқан өзіндік дәстүрін жоғалтқан емес. Әсіресе, классик-жазушы Мұхтар Әуезовтен бастап, Ғ. Мүсіреповтің «Ананың арашасы» [4], Ш. Мұртазаның «Ай мен Айша», «41 жылғы келіншек» [5], Д. Исабековтің «Әпке» [6] туындыларында да ана тақырыбы жоғары дәрежеде көркемделген.

«Әдеби туындының көркемдік-идеялық қуаты жазушының шығармашылық ойлау дәрежесімен, өрелі дүниетаным және суреткерлік шеберлікпен тығыз байланысты» [7, 141-б.], – деп көрсетілгендей, қазақ-қырғыз әдебиетінде де өзіндік орны бар Шыңғыс Айтматов шығармашылығында ана тақырыбының орны тіптен бөлек. Қандай кейіпкерін алып қарасақ та, қарапайым шаруа немесе ауыл адамы болып бейнеленгенімен, оның тұла бойында тұнып жатқан адами қасиеттер мен биік парасат бүкіл адамзат баласының жүрегіне ізгілік нұрын сеуіп тұр. Қарапайым ғана сонау ауылдың түкпірінде өмір сүрген кейіпкерлерінің бойындағы адамгершілік қасиетті шынайы да терең ашып көрсету әр жазушының қолынан келе бермейді. Ал ана образын суреттеуге келгенде кемегер жазушының қиялында шек жоқ. Шыңғыс Айтматовтың «Боранды бекет», «Жанпида», «Теңіз жағалай жүгірген тарғыл төбет» сияқты туындыларында аналар бейнесі жарқырай көрінеді. Жазушы бұл туындыларында ана бейнесін күллі адамзатты көтеріп тұрған Жер-Ана, ұрпағы үшін жанын пида еткен Аққұртқа (Плаха) және аңшылардың киелі қорғаушысы «Балық-әйел» арқылы суреттейді.

Жалпы көркем әдебиеттегі әйел бейнесі уақыт өткен сайын жаңаша мазмұнда түрленіп, қоғамның шынайы айнасына айналуға алайда, мұндай өзгерістерге қарамастан, Ш. Айтматов шығармаларындағы әйел бейнесі әрқашан үлкен күшке, ақылға және төзімділікке қабілетті күрделі тұлға ретінде бейнеленген.

Зерттеу әдістері мен материалдар

Мақаланы жазу барысында көркем шығармалардағы аналар бейнесін ашу мақсатында дүние жүзіне белгілі суреткер Шыңғыс Айтматовтың «Құс жолы» сияқты шығармалары негізге алынды және жазушының ана образын беру жолын жан жақты сипаттау мақсатында «Боранды бекет», «Жанпида», «Теңіз жағалай жүгірген тарғыл төбет» сияқты еңбектеріне шолу жасалынды. Мақаладағы негізгі қолданылған зерттеу әдісі мәтін талдау болып табылады. Мәтін талдау көркем шығарма мәтінінің мағынасын түсіну және түсіндіру бағытын қолданылатын негізгі әдістердің бірі болып табылады. Осы бағытта мәтінде берілген тура және жасырын мағыналарды тексеру, тіл, құрылым және контекст мәтінді түсіндірудің қалай берлігендігін зерделеу негізгі зерттеу әдісі ретінде алынды.

Мәтін талдау көркем шығарма арқылы берілетін негізгі тақырыптарды, идеяларды және хабарларды ашуға, түсінуге мүмкіндік береді. Көркем мәтіндерді оқу және ондағы ана бейнесін ашу мақсатында Ш. Айтматов шығармаларындағы әйел образын бейнелеуде қолданылатын тілдік ерекшелігіне, баяндау түріне талдау жасалынды. Сондай-ақ ана бейнесін қалыптастыратын сипаттамалық және диалогтық үзінділерге талдау жасалынып, олардың берілу, қолданылу жолдары анықталды. Жазушының ана образын бейнелеуде қолданылған көркемдегіш құралдар әдеби-теориялық ұғымдармен сараланды.

Талдау мен нәтижелер

Әйел бейнесі қазақ және қырғыз халықтары әдебиетінде ерекше орын алады, бірақ бұл бейне тек әйел емес, «ана» ұғымында кең ашылады. Олай дейтініміз, өзінді тоғыз ай бойы көтеріп, шыр етіп дүниеге келген соң да сенің адам болып өсуіңе бар махаббатың, бар ғұмырын арнайтын анадан жақын қамқоршы, анадан жақын жанашыр іздесең де табыла қоймайтыны анық. Дана халқымыздың: «Жеті жұлдыз жарқырып, жарық күндей бола алмас, Жетпіс жеңгең болса да ананың орны тола алмас», – деген қанатты сөзі сондықтан.

«Сенің табаныңа қадалған шөңке менің маңдайыма қадалсын», – деп перзенті үшін отқа да, суға да түсуден танбайтын абзал аналарға қанша құрмет көрсетсек те мойнымыздағы парыздан ешқашан құтыла алмайтынымыз хақ. Өйткені мына дүниені жаратушы Алланың елшісі Мұхаммед пайғамбарымызға туған анасын Меккеге үш рет арқалап барған бір мұсылман:

– Мен анамды Меккеге үш рет арқалап бардым, енді оның қарызынан құтылдым ба? – депті.

Сонда Пайғамбар:

– Сен оны үш рет Меккеге арқалап барғаныңмен, ананың өзінді босанар алдындағы жарты сағаттық толғағының қарызынан ғана құтылдың, – деп жауап берген екен. Міне, осы бір сөздің өзі аналарымыздың қажырлы еңбегін айқындап отыр. Бұл Ш. Айтматов сынды жазушының ана бейнесіне ерекше тоқталып, мән беруіне, осы бейнені дамытуына ықпал еткен алғы шарттар екеніне дау жоқ.

Сондықтан да Ш. Айтматов шығармаларынан ауыз әдебиетінің ізі айқын көрінеді. Бұл туралы Ж. Дәдебаев: «Ш. Айтматов творчествосында халық ауыз әдебиеті, әсіресе, аңыздық проза үлгілері кеңінен қолданыс табатыны ғылымға да, оқырман жұртқа да белгілі» [8, 3-б.]. Жазушының озық туындылары тақырыптың негізгі өзектілігін айқындау үшін ертедегі халық аңыздарын шебер шендестіре алуымен құнды. Сондықтан да «Боранды бекет» туындысы адам баласының шексіз тойымсыздығынан күллі жер бетіндегі атам заманнан қалыптасқан мамыражай тіршіліктің өзгеріп, бүгінгі таңдағы ғаламдық өзекті проблемаға айналып отырған экологиялық сипатын оқырман жүрегіне жеткізу үшін үш ана образын шебер ұштастырады. Сыршыл суретшінің сұлу кескіндеген портретіндей бұл туындыдағы аналар мен перзенттерінің қарым-қатынасы арқылы бүкіл адамзат баласына ой сала білген жазушының іс-әрекеті нағыз шеберлік. «В творчестве киргизского писателя абсолютно доминирует модель разомкнутого пространства в ее позитивной интерпретации, воплощенная чаще всего в образах степи, но также гор, озера, моря» [9, 297-б.]. Мәселен, «Боранды бекет» романында жер бетін мекен еткен адамзат үшін Жер-Ананың мейірімі мен қызметі өлшеусіз екенін түсіндіру үшін Айтматов «Найман ана» мен «Орман төсті» шебер ұштастырған.

Ш. Айтматов бұл шығармалары арқылы перзент үшін ананың орны қандай екенін айшықты суреттесе, оның «Құс жолы» повесіндегі ана образы кез келген жанның жүрегін тебірентері сөзсіз. Оқиға сонау 1941–1945 жылдарда адамзат баласын тыныш ұйқы мен бейбіт заманнан айырған Ұлы Отан соғысы жылдарындағы қырғыз даласында орын алған ауыр тағдыр арқылы өрбиді. Жалпы, сол дәуірде ер-азаматтарымыздың соғыстағы жеңісі, мұндағы ауыр тірлікті мойымай еңсере білген ауыл әйелдерінің, аналарымыздың арқасында десек артық айтқандығымыз емес. Өйткені, соғыстағы азаматтың тамағы мен жылы киімі Толғанай сияқты абзал аналардың жанқиярлық еңбегімен іске асып жатты.

Туындының ерекшелігі жазушының табиғатқа жан бітіруі, адам мен табиғатты бастан-аяқ егіз суреттеуі арқылы көрінеді. Дәлірек айтқанда, Жер-ана арқылы Толғанайдың образы жан-жақты ашылған.

Шығарма екінші жақтан кейіпкерлер Толғанай мен Жер-ана арасындағы диалог арқылы дами түседі. Шығарма адамның көңіл-күйі мен ішкі бұлқыныстарын жан-жақты суреттейтін психологиялық туынды.

«– Аманшылық, келдің бе, Толғанай? Өзің былтырғыдан да қартайып кетіңсің, шашың қудай аппақ, қолыңда таяқ» [10, 340-б.], осы суреттеу Толғанайдың тағдыр тауқыметін тартқан жан екенін бірден аңғартады. Мұнда жазушы табиғатқа жан бітіру арқылы Толғанай бейнесін даралай түскен. Жер-анаға сәлем беріп келген Толғанайдың бар өмірі лирикалық шегініс арқылы баяндалады.

«Психология – сөз өнерінің тектік белгісі. Қаһарманның рухани әлемін, жан сырын жеткізудегі амал-тәсілдерінің жиынтығы» [11, 73-б.], – деп А. Таңжарықова айтқандай, жазушы туындысы психологиялық параллелизм арқылы дамып отырады. Осылайша, Толғанайдың жастық шағы мен жаңа заманның қатар келуі, өзінің өмірлік жары Субанқұлмен алғаш таныстығы туралы автор кейіпкерінің бақытқа толы өмірін суреттегенімен, оған табиғаттың берер сыйы көп екені оқиғаны шыйрықтыра түседі.

Жазушы шығармада Толғанай өмірін үш кезеңге бөліп көрсеткен. Бірінші, оның жастық шағы, екінші жаңа заман бақыты, үшінші соғыс тауқыметі. Оқиға бастауында Толғанай тойып тамақ ішіп, бүтін көйлек кимеген кедей-шаруа таптың өкілі екені туралы қозғалмаса да, оның Жер-ана мен екеуара диалогында:

«... – Рас, Толғанай. Сен онда сирағы шыққан жатақтың қызы едің. Бірақ ондай шыны мен торқаны кимесең де, бойжеткенде сен қандай ажарлы қыз болдың. Әсіресе, ертеңгі көлеңкең дәл өзіңдей сымбатты болатын» [10, 342-б.]. Міне, осы суреттеудің өзі Толғанайдың қиындықсыз өзі қалаған нәрсеге қол жеткізбегенін аңғартса, Субанқұл екеуінің өмірлерін бір арнаға тоғыстырып, бір отбасы болар алдындағы қорқынышы жаңа өмірге қадам басар жастың болашақтан жүрексінуі оның ешқандай сүйенер тірегі жоғын көрсетіп отыр. Десек те, автор Толғанайдың қорқынышын сейілтудің үшін Субанқұл алысты көре білетін жаңа заман азаматы бейнесінде беріледі. «... Жер-су елге ортақ болса, біздің де шұқитын жеріміз болса, біз де жұрт қатарлы жер жыртып, егін егіп, қырман айдасақ – бақыт деген сол. Онан артықтың бізге керегі не?» [10, 343-б.]. Жаңа заманның жастары үшін тек еңбек ету ғана бар қиындықты, бар қорқынышты жеңе алатыны Субанқұлдың аузымен баяндалады.

Еңбекке ерте араласқан жастардың өмірі таңғажайып ертегідегідей көрінеді. Субанқұл өзі айтқандай, бел жазбай еңбек етуінің арқасында өзін де, отбасын да бақытқа жеткізеді. Шығармада Субанқұл мен Толғанайдың мамыражай өмірдегі қайнаған қызу тірлігі жыл өткен сайын өз арнасымен жылжып жатады. Бірақ бұл мамыражай өмір мен тірлік бір-ақ күнде су шайып кеткен егіндей өзгеріп сала береді. Ш.Айтматов бұл сұрапыл дүрбелеңнің қарапайым қырдағы ауыл тіршілігіне келген мезгілсіз нәубет екенін кейіпкерінің аузымен шебер жеткізеді. Күнделікті жұмыстан қайтқан бригадир Субанқұл мен Толғанай үйге қайтар жолда жаңа көшеге соғып, ондағы балаларының үй салуға жинаған үйінді тастарын көріп, үлкен арман құшағына енеді. Ең кіші баласының бұл көше жастардың көшесі болады деген сөзін іштей қайталап, жаңа заманның тарту еткен сыйына шүкірлік айтумен болады. Бірақ Толғанайға замана «сыйы» әлі таусылмаған еді.

«...Біз өстіп сөйлесіп тұрған түн, бақсам дүниедегі ең бір қарғыс атқан түн екен...» [10, 353-б.], – деп Толғанайдың Жер-анаға өкінішін білдіруі арқылы жазушы атар таңның кейіпкерлеріне өзгеше сый дайындап отырғанынан хабар береді. Міне, сол таң талай үкілеген арман гүлінің мезгілсіз солуына ықпал етеді. Үш ұлы мен өмірлік серігі Субанқұлды, сүйікті келіні Алиманды келместің кемесіне мінгізіп, ақтық сапарға аттандырған Толғанайдың көкірегі мұң-шерге толса да, сырт көзге қайыспас болаттай болып көрінуінің өзі қайсар аналарымыздың жарқын бейнесін даралап тұр. Сонау бала күнгі, одан берідегі бойжеткен кезінде Субанқұлмен тағдырын тоғыстырған шақтағы болашақтан, өзі

іздеген арманнан адасып қалса да, оларсыз өткен азап пен мағынасыз тірлікке мойынсұнбай, ауылдың мұңын арқалар анасына айнала білуінің өзі «Бәрі арығын білдірмес, сыртқа жүнін кампайтар», – дегендей, оның үлкен тектіліктің иесі екенін аңғартады. Соғыстың зардабы өз жанын қанша жараласа да, Толғанай өз тағдырынан ел мүддесін жоғары қоя біледі. Шығармада жергілікті халық соғыстан жырақ, бейбіт өмір сүрді дегені болмаса, көрген күні соғыстан бетер болды. Өйткені олар күндіз-түні «бәрі де майдан үшін» деген ұранмен бел жазбай еңбек етті. Үлкен табанды еңбекпен келген барлық астық соғысқа кетіп, өздері талғажау ететін қолдарында түк қалмайды. Міне, сол аш-жалаңаш ауылын тығырықтан шығару үшін бас болып, үй-үйден бидай дәнін жинап, елінің амандығын ойлауы, кейіннен оның ауыл адамдарының құрметіне бөленуіне ықпал етті. Жазушы Толғанайдың ел анасы дәрежесінде бейнелеу үшін жанама сюжеттерді ұтымды пайдаланған. Өйткені шығармада көктемгі егінге деп ауыл адамдарының аузынан жырып, жинаған дән мен қорадағы атты ұрлаған Жексенқұлды кейіннен ұстап, тергеуге алғанда Толғанай да оның ұрлығын әшкере қылады. Сонда оның әйелі «*Өлігіңе отырайын, қақпас. Ақ жүрек болсаң, шерміп отырған келіңді қайтесің, оны неге қадағаламайсың*» деп дүрсе қоя бергенде ауыл адамдарының араша болуы, кейіннен түнделете жиылып Жексенқұлдың әйелін қыспаққа алып, ауылдан біржола көшіріп жіберген ауыл адамдарының іс-әрекеті Толғанайды ауыл анасы деп құрметтеуі деп бағамдауға болады.

Шығармада Толғанайдың келіні Алиманның «*Сеніңіз маған, құдай қолдап, кішкене бала аман оралады. Нанбасаңыз көресіз. Хабарсыз кетті дегені – аман дегені, ене*» [9, 397-б.], деген риясыз көңілі жүрегі жаралы ананың үзілмес үміті. Автор мұны келіні арқылы жеткізіп отырғанымен, шын мәнінде Толғанай кіші ұлынан қаралы хабар келмеген соң, оның өмірден өткеніне сенбеді.

Дегенмен Толғанайды қайсар ана десек те, бәрібір оның жүрегі жұмсақ. Ол барлығына төзсе де жалғыздыққа төзе алмады, одан жатсынды. «*Ене, – деді ол маған, – сонша неге жасыдың? Мына бір жерге отырайықшы, сөйлесейікші. Қазір айтады кетемін енді дейді! – деген ой бойымды шымырлатып жіберді*» [10, 396-б.]. Бұл сюжеттің өзі Толғанайдың ойындағы арпалысы оның жалғыздықты қабылдай алмайтынын, Алиманнан айрылып қалғысы келмейтінін, одан бөлек өмірді қаламайтынын аңғартады.

Толғанай сырт қарағанға үлкен жүректі қайсар әйел болып көрінгенімен, оның ең үлкен қорқынышы жалғыз қалу болатын. «*Ай, енді айырыламыз ғой. Қасымнан күдер үзіп бітті ғой*», деп, енді кезекте Алиманнан да айырылып қаламын ба деген қорқыныш санаға маза бермейді. Өйткені үш перзент пен өмірлік жары Субанқұлдан бірдей айырылған Толғанайға енді Алиманнан жақын адам жоқ. Оның қаралы хабарды естіген келіні енесіне Қасымның артынан өлгім келеді дегенде: «*Сабыр ет, сендей келіншек жерде қалмайды. Қасым келмейді, оны бірте-бірте ұмыт. Бүйте берсең, өмірден баз кешесің. Қайрат қыл*» [10, 379-б.], – деп айта алмадым, қорықтым деп Жер-анаға баяндауының өзі жалғыздықты, яғни ендігі қайғыны көтере алмайтынын көрсетеді.

Дегенмен Ш. Айтматовтың «Құс жолы» повесіндегі Толғанайды сұрапыл соғыс ең жақын деген жүрегінің бөлшектерінен айырса да, қатал тағдыр оның қайратты жігерін жасыта алмады. Жақындарынан айырылып, өмірдің қатаң «сыйына» тап болған ол, сезімге беріліп, езіліп кетпей, бүкіл ауылдың жел жағынан тосқауыл болар панасына айналды. Ауылдағы еңкейген кәрі мен еңбектеген жас, ерлерін соғысқа аттандырған нәзік жандылардың ендігі өмірін баянды ету үшін көңілге шер болып қатқан қайғыға қарамай, солар деп аянбай еңбек етті. Басқа түскен тағдырға мойымай, ертеңгі атар таңға үмітпен қараған Толғанай образы бір ғана ананың тағдыры емес. Жазушы бір ғана кейіпкер арқылы сол уақытта өмір кешкен аналарымыздың болаттай беріктігін суреттеп отыр. Кешегі сұрапыл соғыстан ер-азаматтардың жеңіспен оралуына ауылда қалған қайсар аналарымыздың қосқан үлесі орасан. «Ш. Айтматовтың туындыларында ұлттық және жалпыадамзаттық ажырамас

тығыз байланыс, бір-бірін органикалық түрде толықтырады, бірі екіншісінен дамып отырады» [12, 921-б.], – деп көрсетілгендей, «Құс жолы» повесі бір ғана ауылдың, бір ғана елдің тағдыры емес, сол уақытта өмір сүрген Кеңес Одағының құрамындағы халықтардың тағдыры. Олай дейтініміз, қазақтың Халық жазушысы Шерхан Мұртазаның «Ай мен Айша» романы да Толғанай секілді қайсар аналарымыздың тағдырына арналған. Бұл романға пікір білдірген Түрік елінің жазушысы Якуп Омароғлы: *«Кейбір өмір – роман іспетті. Кейбір роман – өмір сияқты. Шынтуайтына келгенде екеуі де туынды емес пе?!»* [13, 204-б.]. Аталған екі туынды да балалық шақтың естеліктерін, бала кезінде өз көзімен көрген қоғамды және бүгінгі күнгі мәселелерді, қайсар ананың мейір-шапағаты мен жанкештілігін, адамгершілік қасиеттерін шынайы көрсете білген құнды шығармалар.

Сонымен қатар шығармада жаңадан отау құрған жастарға тиесілі жаңа үйлерге арналып жасалған жаңа құрылыс атауы, кіші ұлы Жайнақтың жар салып айтып жүретін Жастар көшесі сөз болады. Дегенмен сол арман кұған жастардың бәрі сол көшенің тұрғыны атанбады. Туынды басында үй салуға деп түсіріп тастаған үйінді тастар мен құм, екінші жақтан қарасақ, жастардың мазары секілді көрінеді. Жазушы мұнда үй тұрғызуға арналып түсірілген құрылыс заттарын келмес сапарға аттанып, бір төмпешік болып үйілген адамның мазарымен шебер шендестірген. Өйткені туындыда: *«...Япыр-ай, үй-жай тұрғызып, өз алдымызға түтін түтетеміз дегендері қайда қалды! Қарашы. Байғұс Қасымыма да бұйырмады»* [10, 396-б.], – деген Толғанайдың ішкі жан күйзелісі көз алдына төбе-төбе болып үйілген мазарды елестетеді. Жазушы тілінің көркемдік қуатын осы үзіндіден-ақ байқауымызға болады. Оның жазылып жатқан туындысы бейне бір салынып тұрған картина секілді. Яғни «Сөзбен сомдалған бейне» (З. Қабдолов). Сұрапыл соғыстың зардабы Толғанайдай аналарды көзінің нұры болған жүрегінің бір бөлшегі, бауыр егі баласынан айырып, үкілеген үмітін ұрлады. Міне, Айтматов баласын күткен кейуана бейнесі арқылы адам баласына терең ой салады. Повесте екі ана (Толғанай мен Жер-ана) бірін-бірі толықтырып отыр. Жалпы, *«Ш. Айтматов үшін адамгершілік мәселелері, өскелең ұрпақты тәрбиелеу, рухани және адамгершілік құндылықтарды қалыптастыру оның бүкіл шығармашылық жолында басты рөл атқарды»* [14, 7-б.].

Ш. Айтматовтың «Құс жолы» туындысын композицияның сақиналық түріне жатқызуға болады. Өйткені оқиға басталардағы бастапқы фрагмент арқылы оқиға аяқталып отыр. Оқиға басында Толғанай келіні Алиманнан қалған жалғыз тұяқ Жанболаттың өзінің туған немерсі екенін айта алмауы Жер-анамен диалог арқылы өрбиді де, соңы дәл осы жерден аяқталады. Жазушы ішкі психологизмді шебер қолданып отыр. Себебі біріншіден, Толғанаймен тілдескен Жер-ана да сүйген жары мен перзенттерінен айырылып, көкірегі қайғы-мұңға толған Толғанайдың өзі. Ал екінші жағынан алсақ, автор бұл жерде екі ананы параллель суреттеп отыр. Жақындарынан айырылған Толғанайдың өмір жолы арқылы адамзатқа өмір сыйлаған Жер-ананың халі қалай екен деген сұраққа жауап іздегендей.

«Мен ештеңені де ұмытпаймын, Толғанай. Жарық дүние жаратылғаннан бастап, гасырлар сыры мына ұлы кудемде. Кітапқа сыймаған адамның санасынан жоғалған тарихтың бәрі менде. Сенің де басыңнан өткен тағдырың жүрегімде» [10, 353-б.], – деп толғануы Алаш қайраткері Мағжан Жұмабаевтың «Батыр Баян» поэмасындағы: *«Ел үшін төккен ерлер қанын жұтқан, ерлерін ұмытса да ел, жер ұмытпас»* [15, 93-б.], – деген жыр жолдарын еске түсіреді.

Қорытынды

Әлем әдебиетіндегі әйелдердің бейнеленуі барынша күрделі, көп қырлы, сондықтан оны көркемдік жағынан ғана емес, дискурстық және әлеуметтік тұрғыдан талдауды қажет ететін бағыт болып табылады. Бұл өз кезегінде тарихи өзгерістерді, жалпы ондағы әйелдің рөлін терең түсінуге мүмкіндік береді. Ал көркем шығармалардағы әйел кейіпкерлерін

зерттеу осы тарихи кезеңдердегі әйелдің ғана емес, жалпы тұтас қоғамның эволюциясын терең түсінуге мүмкіндік береді. Бұл эволюция әйелдердің түсінігі мен мүмкіндіктерін кеңейту барысындағы әлеуметтік өзгерістерді, сондай-ақ мәдениетті, жалпы қоғам қағидаларының қалыптасуын анықтауда әдебиеттің алатын орнын аңғартады.

Әлем әдебиетіндегі әйел бейнесінің сомдалуы да халық ауыз әдебиетінен ана образы ретінде асқақ ұғым болып қалыптасқан Орта Азия әдебиетіндегі ана бейнесінің одан әрі дамуына үлкен әсерін тигізді. Ал осы елдердің әдебиетінің өнер саласы ретінде дамуын, ондағы әйел бейнесін зерттеу мен әдеби талдау қашан да маңызды болып қала беретіні сөзсіз.

Шыңғыс Айтматовтың «Құс жолы» повесіндегі Жер-ана бейнесі қойнауы қаншама сұрапыл уақыттың тарихын сіңіріп, ауыр тарихтың куәсі болып табылады. Осындай ауыр тағдырдың, тарихтың сынына сыр алдырмауы Толғанай образын даралап қана қоймай, «Домалақ ана» сынды халық санасында қалыптасқан образды жетілдіріп тұр. Бұл жазушы ретіндегі Айтматовтың шеберлігін көрсетеді. Десе де, Жер-ана кеудесі қайғы-мұңға толғанымен, қайыспас қара нардай болып суреттелсе де, оның шығарма соңында өзінің адамзаттан әлсіз екенін Толғанайға берген соңғы жауабынан ұғынсақ болады. «*Жоқ, Толғанай, сен айт. Сен – Адамсың. Сен бәрімізден биік, бәрімізден ұлы жаратылған жансың, сен айт, сен – Адамсың!...*» [10, 421-б.]. Міне, жазушы қорыта айтқанда бұл туынды арқылы соғыс тек адамзатқа ғана емес біздің өмір сүруімізге үздіксіз қызмет етіп отырған Жер планетасына да оңайға соқпайтынын көрсетеді. Толғанай бейнесі арқылы адамзат туған отанды, туған жерді қадірлеу және оны аялау керектігін насихаттап отыр.

Жалпы, Ш. Айтматов үшін адамгершілік мәселелері, өскелең ұрпақты тәрбиелеу, рухани және адамгершілік құндылықтарды қалыптастыру оның бүкіл шығармашылық жолында басты рөл атқарды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Adlam C. Women in Russian Literature After Glasnost: Female Alternatives. – London: Legenda, 2005. – 148 p.
2. Домалақ ана туралы аңыздар. [Электронды ресурс]. URL: <https://qazaqadebieti.kz/35686/domalana-turaly-a-yzdar> (қаралған күні 14.07.2024)
3. Corda J. Images of women in 20th-century American Literature and Culture: Female Emancipation and changing gender roles in 'The age of innocence', 'Breakfast at Tiffany's' and 'Sex and the city', – Tectum Wissenschaftsverlag, 2016. – 119 p. [Electronic resource]. URL: <http://library.oapen.org/handle/20.500.12657/26011> (date of access 14.07.2024)
4. Мүсірепов Ф. Ананың арашасы. [Электронды ресурс]. URL: https://adebiportal.kz/kz/books/view/anany-arasasy__397 (қаралған күні 05.08.2024)
5. Мұртаза Ш. Ай мен Айша. – Алматы: Қазығұрт, 2002. – 454 б.
6. Исабеков Д. Әпке. [Электронды ресурс]. URL: <https://ulagat.com/2020/09/14/әпке-екі-бөлімді-драма/> (қаралған күні 14.07.2024)
7. Сәменқызы Ұ., Тұрысбек Р., Селами Ф. Ә. Нұрпейісовтің «Соңғы парыз» романындағы тұлғаның көркемдік концепциясы // Ясауи университетінің хабаршысы. – 2023. – №2 (128). – Б. 137–152.
8. Дәдебаев Ж. Ш. Айтматов және ауыз әдебиеті // Қазақстан мұғалімі. – 1998. – Б. 3.
9. Кофман А.Ф. Художественный мир Чингиза Айтматова // Studia Litterarum. – 2019. – Т. 4, №2. – С. 292–311.
10. Айтматов Ш. Шығармалары. – Астана: Аударма, 2005. – 499 б.
11. Таңжарықова А. Көркем мәтінді талдау негіздері. – Алматы: Service Press, 2016. – 259 б.
12. Nureeva G.I., Mingazova L.I., Rogachev V.I., Sayfulina F.S. Folklore and Mythological Motives in the Works of Ch. Aitmatov // International Journal of Criminology and Sociology. – 2020. – №9. – P. 920–924.
13. Құттыбаев Ш. Ай мен Айша романындағы ана образы // «Рухани жаңғыру: ХХІ ғасырдағы

заманауи білім беру кеңістігінің парадигмалары». Хал. ғыл.-теор. конф. мат. – Тараз: Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті, 2020. – Б. 202–205.

14. Жаппаркулова К.Н. Филологический анализ малой прозы Чингиза Айтматова // Керуен. – 2020. – Т.67, №2. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2020.2-06>
15. Ақтанова А.С., Жундибаева А.Қ. Қазақ әдебиеті: жалпы білім беретін мектептің 7-сыныбына арналған оқулық. – Алматы: Атамұра, 2017. – 174 б.

REFERENCES

1. Adlam C. Women in Russian Literature After Glasnost: Female Alternatives. – London: Legenda, 2005. – 148 p.
2. Domalaq ana turaly anyzdar [Legends of the Domalak ana]. [Electronic resource]. URL: <https://qazaqadebiety.kz/35686/domala-ana-turaly-a-yzdar> (date of access 14.07.2024) [in Kazakh]
3. Corda J. Images of women in 20th-century American Literature and Culture: Female Emancipation and changing gender roles in ‘The age of innocence’, ‘Breakfast at Tiffany’s’ and ‘Sex and the city’, – Tectum Wissenschaftsverlag, 2016. – 119 p. [Electronic resource]. URL: <http://library.oapen.org/handle/20.500.12657/26011> (date of access 14.07.2024)
4. Musirepov G. Ananyn arashasy [Mother Intercessor]. [Electronic resource]. URL: https://adebiportal.kz/kz/books/view/anany-arashasy__397 (date of access 05.08.2024) [in Kazakh]
5. Murtaza Sh. Ai men Aisha [Moon and Aisha]. – Алматы: Qazygurt, 2002. – 454 b. [in Kazakh]
6. Isabekov D. Apke [Sister]. [Electronic resource]. URL: <https://ulagat.com/2020/09/14/epke-eki-bolimdi-drama/> (date of access 14.07.2024) [in Kazakh]
7. Samenqyzy U., Turysbek R., Selami F. A. Nurpeiisovtin «Songy paryz» romanındagy tulganyn korkemdik koncepciasy [Artistic concept of personality in the novel “The artistic concept of personality in A. Nurpeisov's novel “The Last Duty” by A. Nurpeisov] // Iasau universitetinin habarshysy. – 2023. – №2 (128). – B. 137–152. [in Kazakh]
8. Dadebaev Jh. Sh. Aitmatov jane auyz adebiety [Ch. Aitmatov and oral literature] // Qazaqstan mugalimi. – 1998. – B. 3. [in Kazakh]
9. Kofman A.F. Hudojestvennyi mir Chingiza Aitmatova [The artistic world of Chingiz Aitmatov] // Studia Litterarum. – 2019. – T. 4, №2. – S. 292–311. [in Russian]
10. Aitmatov Sh. Shygarmary [Works]. – Astana: Audarma, 2005. – 499 b. [in Kazakh]
11. Tanjaryqova A. Korkem matindi taldau negizderi [Fundamentals of literary text analysis]. – Алматы: Service Press, 2016. – 259 b. [in Kazakh]
12. Nureeva G.I., Mingazova L.I., Rogachev V.I., Sayfulina F.S. Folklore and Mythological Motives in the Works of Ch. Aitmatov // International Journal of Criminology and Sociology. – 2020. – №9. – P. 920–924.
13. Quttybaev Sh. Ai men Aisha romanındagy ana obrazy [The image of a mother in the novel AI and Aisha] // «Ruhani jangyru: XXI gasyrdagy zamanauy bilim beru kenistiginin paradigmary». Hal. ғыл.-теор. конф. мат. – Тараз: Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті, 2020. – Б. 202–205. [in Kazakh]
14. Japparkulova K.N. Filologicheskiy analiz maloi prozy Chingiza Aitmatova [Philological Analysis of Chingiz Aitmatov's short prose] // Keruen. – 2020. – T.67, №2. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2020.2-06> [in Russian]
15. Aqtanova A.S., Jundibaeva A.Q. Qazaq adebiety: jalpy bilim беретін мектептің 7-сыныбына арналған оқулық [Kazakh literature: textbook for the 7th grade of a comprehensive school]. – Алматы: Atamura, 2017. – 174 b. [in Kazakh]